

Περιοδικὰ Ἀνάλεκτα

Revue Biblique, τόμ. 132, τεύχ. 3 (2025)

Τὸ τρίτο τεύχος τῆς περιοδικῆς ἔκδοσης τῆς Γαλλικῆς Βιβλικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἱερουσαλὴμ γιὰ τὸ 2025 ἀνοίγει μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Gilad Itach, μὲ τίτλο: “A Note on the Identity of the *ktym* in the Arad Letters” [σσ. 321-329], στὸ ὁποῖο ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι στὶς γνωστὲς ἐπιστολὲς τοῦ Arad, ποὺ χρονολογοῦνται περὶ τὰ τέλη τοῦ βου αἰ. π.Χ., τὸ ὄνομα *ktym* ἀναφέρεται δέκα φορές. Ἀκολουθώντας τὸν Y. Aharoni, οἱ μελετητὲς διάβασαν *kittiyim*, ὑποδηλώνοντας ὅτι ἦταν Ἑλληνες μισθοφόροι. Ὡστόσο, ἤδη ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ 1960, ὁ A. J. Brawer ἀμφισβήτησε τὴν ὑπόθεση τοῦ Aharoni καὶ διάβασε *kutiyim*, ἀναφερόμενος σὲ μίαν ὁμάδα ἐκτοπισμένων ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴ νότια Μεσοποταμία, ἀλλὰ ἡ ἔρμηνεία του σχεδὸν λησμονήθηκε. Ἔτσι στὴν παρούσα ἐργασία προτείνεται ὅτι ἕνας μοναδικὸς τύπος τοπικῆς κεραμικῆς, τὸ ὕφος τοῦ ὁποῖου κατὰ πᾶσα πιθανότητα προέρχεται ἀπὸ τὴ νότια Μεσοποταμία, μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἄποψη τοῦ Brawer.

Ἔπεται ἡ μελέτη τοῦ Alfred Marx, μὲ θέμα: «*Lévitique 8, 31 et 10, 3, deux citations insolites*» [σσ. 330-341], στὴν ὁποία ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἱερατικὲς ἀφηγήσεις καὶ ἐστιάζει σὲ δύο παραπομπὲς ποὺ ἀποδίδονται στὸν Μωυσῆ: μιὰ αὐτοαναφορὰ στὸ *Λευϊτ.* 8, 31 καὶ μίαν παράθεση ἑνὸς λόγου τοῦ Γιαχβὲ στὸ *Λευϊτ.* 10, 3. Ἐπιχειρεῖται νὰ προσδιορισθεῖ τὸ σημεῖο τῆς παραπομπῆς, νὰ περιγραφοῦν οἱ τεχνικὲς τῶν παραπομπῶν καὶ νὰ ἐξετασθοῦν τὰ κίνητρα ποὺ ὀδήγησαν τοὺς ἀφηγητὲς νὰ χρησιμοποιήσουν μίαν παραπομπή.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Itzhak Amar, μὲ τίτλο: “The Blessing Motif in the Book of *Chronicles* and its Significance for the Temple and Cultus” [σσ. 342-358], στὸ ὁποῖο ἐξετάζεται τὸ μοτίβο τῆς εὐλογίας στὰ βιβλία τῶν *Χρονικῶν* ποὺ συνδέουν τὸν Σολομῶντα, τὸν Δαβίδ καὶ τὸν Ἐζεκία. Καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ εὐλογοῦν καὶ νὰ εὐλογοῦνται λόγω τῆς παρουσίας τους στὸν Ναό. Ὅμως, τὸ κοινωνικὸ χάος καὶ οἱ ταξικὲς διαφορὲς στὴ Yehud κατὰ τὴν περσικὴ ἐποχὴ ὥθησαν τὸν χρονικογράφου νὰ υἱοθετήσῃ μίαν συμπεριληπτικὴ προσέγγιση, ποὺ βασιζέται στὴν ἐθνικὴ ἐνότητα γύρω ἀπὸ τὸν Ναό.

Ἡ ἐπόμενη μελέτη τοῦ τεύχους ἀνήκει στὸν (†) Étienne Nodet O. P., μὲ θέμα: «*Esdras-Néhémie: Un brouillage adroit*» [σσ. 359-390], στὴν ὁποία ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Ἔσδρα καὶ τοῦ Νεεμία, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ διαχωρισθοῦν ἀπὸ τὰ *Χρονικά*, ἀφηγοῦνται τὸ τέλος τῆς ἐξορίας: τὸν ἐπαναπατρισμό, τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ναοῦ καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Κύρου καὶ τῶν διαδόχων του. Ὡστόσο, διάφορες ἐνδείξεις δεικνύουν ὅτι αὐτὲς οἱ ἀποκαταστάσεις εἶναι λογοτεχνικὰ ἐφῆ ποὺ καλύπτουν μιὰ ἄλλη πραγματικότητα. Πρῶτον, καθένα ἀπὸ τὰ δύο βιβλία εἶναι γνωστὸ σὲ δύο μορφές: τὸ ἕνα ἐμφανίζεται στὴν Ἑβραϊκὴ Βίβλο, τὸ ἄλλο μαρτυρεῖται νωρίτερα ἀπὸ τὸν Ἰώσηπο. Στὴ συνέχεια, ἡ ἐξέταση συγκεκριμένων δυσκολιῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Νόμο καὶ τὴ χρονολογία, μᾶς

ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ὑπάρχουσα ἀφήγηση εἶναι στὴν πραγματικότητα μία σύνθεση τῆς περιόδου τῶν Ἀσμοναίων. Οἱ κύριοι χαρακτήρες, Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, παρουσιάζονται ὡς ὑπερασπιστὲς τοῦ Νόμου τοῦ Μωυσῆ, ἀλλὰ εἰσάγουν μεταρρυθμίσεις βαβυλωνιακῆς προελεύσεως ποὺ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ αὐτόν.

Παραμένοντας στὸν χῶρο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο τοῦ Vladimir Olivero, μὲ τίτλο: “From Jerusalem to the Caucasus: The Journey of a Rhetorical and Linguistic Opposition in the Greek, Armenian, and Georgian Versions of Psalm 1” [σσ. 391-396]. Σὲ αὐτὸ ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ψαλμὸς 1 περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴ συνεχῆ ἀντίθεση μεταξὺ δύο ομάδων ἀνθρώπων, τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀσεβῶν/ἀμαρτωλῶν. Σὲ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς μετάδοσης καὶ τῆς μετάφρασης αὐτοῦ τοῦ ψαλμοῦ, μποροῦμε νὰ δοῦμε ὅτι ὀρισμένες ἐκδοχὲς ὀρίζουν μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τοὺς τομεῖς στοὺς ὁποίους διαφέρουν αὐτὲς οἱ δύο ομάδες, χρησιμοποιοῦντας τὸν ἴδιο ὄρο ἢ λέξεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα. Σὲ αὐτὸ τὸ σύντομο σημείωμα, ἀποκαλύπτεται ἓνα ταξίδι, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ μέσῳ τῆς Ἀλεξάνδρειας φτάνει στὸν Καύκασο, παρακολουθώντας τὴ γλωσσικὴ ἐνίσχυση τῆς προαναφερθείσας ἀντίθεσης.

Μετατοπιζόμενοι στὸν χῶρο τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔχουμε τὸ ἄρθρο τοῦ Caleb T. Friedman, μὲ θέμα: “The Use of *τέλειος* in *Matthew 5:48*” [σσ. 397-403], στὸ ὁποῖο ὁ σ. σημειώνει ὅτι πολλοὶ μελετητὲς ἐπισημαίνουν τὴν ὁμοιότητα μεταξὺ τοῦ *Ματθ.* 5, 48 («ἔσσεθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν») καὶ τῆς ἐπαναλαμβανόμενης ἐντολῆς «ἅγιοι ἔσσεθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν» στὸ *Λευιτικόν* (19, 2· 20, 26· βλ. 11, 44-45). Ἀλλὰ ἂν ἡ ἐντολὴ τοῦ *Λευιτικοῦ* νὰ εἶναι κανεὶς ἅγιος βρῖσκεται πίσω ἀπὸ τὸ *Ματθ.* 5, 48, τότε γιατί ὁ *Ματθαῖος* χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη *τέλειος* ἀντὶ γιὰ ἅγιος; Στὸ παρὸν ἄρθρο ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ λέξη *τέλειος* ἀπὸ τὸν *Ματθαῖο* στὸ *Ματθ.* 5, 48 μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ καλύτερα ὡς ἀναφορὰ στὸν Ψαλμὸ 139, 21-22.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τῆς Claude Tassin, CSSP., ὑπὸ τὸν τίτλο: «L’ Ascension de Jésus et la double figure d’ Élie: *Actes 1, 9-11 et Luc 24, 50-52*» [σσ. 404-422], στὸ ὁποῖο ἡ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ μορφή τοῦ Ἡλίου φωτίζει τὸ πορτρέτο τοῦ Ἰησοῦ ὅπως σκιαγραφεῖται στὸ κατὰ *Λουκᾶν*. Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα εἶναι: Ποιὸς Ἡλίας; Ὅρισμένες ἀρχαῖες ἐβραϊκὲς παραδόσεις τὸν ἔβλεπαν τόσο ὡς προφήτη ὅσο καὶ ὡς ἱερέα. Αὐτὴ ἡ μαρτυρία μας ὀδηγεῖ νὰ θέσουμε δύο ἐρωτήματα: α. Ἔχει αὐτὴ ἡ διπλὴ ταυτότητα τοῦ Ἡλίου κάποια σχέση μὲ τὴ διπλὴ ἀφήγηση τῆς Ἀναλήψεως (*Λουκ.* 24, 50-52 καὶ *Πράξ.* 1, 9-11); β. Προεκτείνοντας, θὰ ὑπῆρχαν στὸ τρίτο εὐαγγέλιο ἴχνη ἱερατικῆς Χριστολογίας;

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ τεύχους, ἔπεται τὸ μελέτημα τοῦ Stefan Krauter, μὲ θέμα: “The Lord be with your Spirit (2 *Tim 4:22a*)” [σσ. 423-428], στὸ ὁποῖο ὁ σ., ἐκκινώντας ἀπὸ τὸ χωρίο: «Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου» (*Β΄ Τιμ.*, 4, 22α), σημειώνει ὅτι διαφέρει ἀπὸ τὶς ὑποσημειώσεις τῶν δύο ἄλλων Ποιμαντικῶν Ἐπιστολῶν καὶ εἶναι μοναδικὸ μεταξὺ ὅλων τῶν τελικῶν εὐλογιῶν στὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Οἱ περισσότεροι σχολιαστὲς παραβλέπουν αὐτὲς τὶς ἰδιαιτερότητες. Θεωροῦν τὴν πρόταση ὡς μία προπαύλεια λειτουργικὴ φράση καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ φράση: «μὲ τὸ πνεῦμά σου» εἶναι συνώνυμο τῆς φράσεως: «μαζί σου». Ἀντίθετα, στὸ παρὸν ἄρθρο ἐπιδιώκεται νὰ καταφανεῖ ὅτι ἡ εὐλογία εἶναι

προσεκτικά διατυπωμένη και αναλαμβάνει κεντρικά θέματα από το επιστολικό σώμα της *Πρός Τιμόθεον Β΄*.

Ἡ τελευταία μελέτη τοῦ τρέχοντος τεύχους, ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, εἶναι τοῦ Avraham S. Tendler, με τίτλο: “A St. Menas Eulogia Token from Khirbet Zakariya, Israel” [σσ. 429-442]. Σὲ αὐτὴν ὁ σ. μελετᾶ ἓνα πῆλινο φυλακτὸ με εἰκόνες, ποὺ σχετίζεται με τὴ λατρεία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ καὶ βρέθηκε στὴ σωστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Kh. Zakariya. Τὸ φυλακτὸ ἦταν μία εὐλογία ποὺ πιθανῶτα προερχόταν ἀπὸ τὸ προσκυνηματικὸ συγκρότημα τοῦ Abu Mena τῆς Αἰγύπτου. Τὸ ἀναμνηστικὸ με τὸ φωτοστέφανο ἴσως μεταφέρθηκε στοὺς λόφους Modi'in ἀπὸ ἓναν προσκυνητὴ ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸ Abu Mena. Ταυτόχρονα, ὑπάρχουν σημαντικὲς ἐνδείξεις γιὰ ὑπαρξὴ χριστιανικοῦ οἰκισμοῦ σὲ αὐτὸν τὸν χῶρο καὶ τὴ γύρω περιοχὴ κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Τὸ φυλακτὸ βρέθηκε σὲ ἓνα κτήριο ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν Ἀββασιδῶν καὶ τῶν Φατιμιδῶν. Ὁ ἀγροτικὸς χριστιανικὸς οἰκισμὸς ἐνδέχεται νὰ συνέχισε νὰ ὑπάρχει σὲ αὐτὴν τὴν περιοχὴ καὶ κατὰ τὴν πρώιμη ἰσλαμικὴ περίοδο καὶ πιθανῶς ἴσως καὶ ἀργότερα. Ἔτσι, στὸ παρὸν ἄρθρο παρουσιάζεται ὁ χῶρος καὶ ἡ γύρω περιοχὴ του, ἐστιάζοντας στὴν εὕρεση αὐτοῦ τοῦ σπάνιου τεμαχίου.

Ἀκολουθοῦν οἱ κριτικὲς [σσ. 443-456] καὶ τὸ τεῦχος ὁλοκληρώνεται με τὴν καθιερωμένη στήλη τῶν βιβλιοκρισιῶν σὲ προσφάτως δημοσιευμένες μονογραφίες ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν Βιβλικῶν Σπουδῶν [σσ. 457-478] καὶ με τὸν κατάλογο τῶν βιβλίων ποὺ παρελήφθησαν ἀπὸ τὸ περιοδικό [σσ. 479-480].

Journal of Early Christian Studies, τόμ. 33, τεύχ. 3 (Φθινόπωρο 2025)

Τὸ τρίτο τεῦχος τῆς ἐπίσημης περιοδικῆς ἔκδοσης τῆς North American Patristics Society (NAPS), ποὺ περιλαμβάνει μελέτες ποὺ καλύπτουν τόσο τὴ λατινικὴ ὄσο καὶ τὴν ἑλληνικὴ πατερικὴ γραμματεία, ἀνοίγει με τὸ ἄρθρο τοῦ Joshua Caminiti, ὑπὸ τὸν τίτλο: “The Sources and Context of Augustine’s Rejection of Rebaptism” [σσ. 355-381], στὸ ὁποῖο ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐνασχόληση τοῦ Αὐγουστίνου με τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ τῶν Δονατιστῶν παρήγαγε μία μυστηριακὴ θεολογία ποὺ θὰ σηματοδοτοῦσε μία ἀπὸ τὶς πιὸ διαχρονικὲς συνεισφορὲς του στὴν ἱστορία τῆς δογματικῆς. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διαμόρφωση μιᾶς συνεποῦς (ἂν καὶ ἀκραίας) θέσεως ὅτι ἡ βάπτισις δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐπαναλαμβάνεται – τοῦλάχιστον σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ποὺ εἶχε τελεσθεῖ σωστά. Στὸ παρὸν κείμενο ἐξετάζεται τὸ πλαίσιο τῆς κατηγορηματικῆς ἀπόρριψης τοῦ ἀναβαπτισμοῦ ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου ἔναντι τῆς πιὸ περιορισμένης ἀποδοχῆς τοῦ ἀναβαπτισμοῦ στὴν πρώιμη Καικιλιανὴ Ἀφρική, ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ποὺ τάσσονταν ὑπὲρ τῆς Νικαίας καὶ τὴν ἀναδυόμενη συνοδικὴ παράδοση. Ἡ ἐξαίρεση τῆς θέσεως τοῦ Αὐγουστίνου σὲ σχέση τόσο με τοὺς προκατόχους του ὅσο καὶ με συγκρίσιμα προηγούμενα παραδείγματα, ὅπως θὰ ὑποστηριχθεῖ, ἔγκειται στὴν ἀπόρριψη ὁποιοδήποτε διπλοῦ προτύπου μεταξὺ διαφορετικῶν ὁμάδων μὴ ὀρθοδόξων, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀπαιτοῦσαν ἀναβαπτισμό, ἐνῶ ἄλλοι ὄχι. Τὸ πιὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ὁ Κανόνας τῆς Arl (314) σχετικὰ με τὸν ἀναβαπτισμό

καί ἡ ἀποδοχή του στήν Ἀφρική, ὅπως φαίνεται ἀπό τή Σύνοδο τῆς Καρχηδόνας στό Gratan καί τόν Ὀπτάτο Μιλέβη, φαινόταν –ἢ τοῦλάχιστον θεωρήθηκε– ὅτι ἐπέτρεπε τόν ἀναβαπτισμό γιά ὅσους προέρχονταν ἀπό κοινότητες τῶν ὁποίων ἡ πίστη κρίθηκε ἐλαττωματική. Ὁμοίως, ἡ Νίκαια (325) καί ἡ Κωνσταντινούπολη (381), μαζί μέ μία μελέτη περίπτωσης σχετικά μέ τόν ἀνατολικό προ-Νικαίας ἀναβαπτισμό τῶν Μοντανιστῶν, ἀποδεικνύουν μία περιορισμένη ἐφαρμογή τοῦ ἀναβαπτισμού, σύμφωνα μέ ἕνα ἀναδυόμενο διπλό πρότυπο. Προηγούμενες μελέτες εἴτε ὑποτίμησαν αὐτήν τή διαφορὰ εἴτε ὑπέθεσαν ὑπερβολική συνέχεια μεταξύ αὐτῶν τῶν προκατόχων ἢ προγόνων καί τοῦ Αὐγουστίνου, ὁ ὁποῖος δέν δεχόταν κανένα τέτοιο διπλό πρότυπο. Ἔτσι, ἡ παρούσα ἐργασία ἐπιχειρεῖ νά δείξει ὅτι ἡ κατηγορηματική ἀπόρριψη τοῦ ἀναβαπτισμού ἀπό τόν Αὐγουστίνου πιθανώτατα ὀφείλεται στή γνωριμία του μέ τήν εἰδική ρωμαϊκή παράδοση κατὰ τοῦ ἀναβαπτισμού καί στήν ἐπακόλουθη ἀφομοίωσή του, κυρίως μέσῳ τῆς ἱστορικῆς του ἐνασχόλησης μέ τή βιβλιογραφία τῆς διαμάχης τοῦ τρίτου αἰῶνα μεταξύ τοῦ Στεφάνου καί τοῦ Κυπριανοῦ σχετικά μέ τόν ἀναβαπτισμό.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Ville Vuolanto, μέ θέμα: “Who Wrote *Ep. 46* in Jerome’s Letter Collection? Paula, Eustochium, and the Exegesis of Jerusalem” [σσ. 383 -402], τὸ ὁποῖο στέκεται στή συλλογή ἐπιστολῶν τοῦ Ἱερωνύμου πού περιλαμβάνει ἔνδεκα ἐπιστολές, στίς ὁποῖες τόσο ὁ ἀποστολέας ὅσο καί ὁ παραλήπτης εἶναι ἄλλοι ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἱερώνυμο. Μία ἀπό αὐτές ὡστόσο ἀποδίδεται εὐρέως σέ αὐτόν. Πρόκειται γιά τήν *Ἐπιστολή 46*, ἡ ὁποία, σύμφωνα μέ τὰ χειρόγραφα, συνεγράφη ἀπό δύο ἀριστοκράτισσες, τήν Παύλα καί τήν κόρη τῆς Εὐστοχία, ἀπό τή Βηθλεέμ πρὸς τή φίλη τους Μαρκέλλα στή Ρώμη. Στό ἄρθρο αὐτὸ ἀξιολογοῦνται τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς πατρότητας τῆς ἐπιστολῆς πού ἀποδίδεται στόν Ἱερώνυμο, τὰ ὁποῖα βασίζονται στό ὕφος τῆς ἐπιστολῆς, σέ ἕνα χειρόγραφο τοῦ ἔκτου αἰῶνα καί στήν ὑποτιθέμενη ἀδυναμία τῆς Παύλας καί τῆς Εὐστοχίας νά συντάξουν ἕνα τέτοιο κείμενο. Σέ αὐτὸ ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ αὐθεντικὴ πατρότητα τῆς ἐπιστολῆς ἀνήκει στήν Παύλα καί τήν Εὐστοχία, ἔστω καί ἂν πιθανῶς ὑπῆρξε κάποια συμβολὴ τοῦ Ἱερωνύμου, ἐπισημαίνοντας τίς ἀσυνέπειες σέ προηγούμενα ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς πατρότητας στίς δύο γυναῖκες. Ἐπίσης, προτείνεται μιὰ πιὸ εὐρεῖα χρονολόγηση γιά τήν ἐπιστολή, ἡ ὁποία σήμερα θεωρεῖται ὅτι συνετέθη τὴν ἀνοιξή τοῦ 386. Τὸ ἄρθρο κλείνει ἐπισημαίνοντας τὴν ἀνάγκη γιά συγκεκριμενοποίηση τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τῆς συγγραφικῆς πατρότητας, καθὼς καί τὴν ἀνάγκη γιά συνέπεια στήν ἐπιχειρηματολογία, εἰδικὰ ὅταν γίνονται ὑποθέσεις σχετικά μέ τὴ συγγραφικὴ πατρότητα προσώπων πού συχνὰ περιθωριοποιοῦνται στήν ἔρευνα.

Ἐν συνεχείᾳ, ἔπεται ἡ μελέτη τοῦ Richard Ray Rush, ὑπὸ τὸν τίτλο: “Those Gluttonous Gauls: Gluttony as a Critique of Extreme Fasting in the *Dialogues* of Sulpicius Severus” [σσ. 403-430], στήν ὁποία ὁ σ. διερευνᾷ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖον ὁ Σουλπίκιος Σεβήρος συμπεριέλαβε ἕνα χιουμοριστικὸ θέμα σχετικά μέ τὴν εὐαισθησία τῶν Γαλατῶν γιά λαιμαργία στό ἔργο του *Διάλογοι*, τὸ ὁποῖο εἶχε ὡς κύριο σκοπὸ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ μοναστικοῦ ἥρωα τοῦ Σουλπικίου, τοῦ Μαρτίνου τῆς Tours. Ὁ Σουλπίκιος ἔγραψε τοὺς *Διαλόγους* του στή νότια Γαλατία μετὰ ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἀσκητοῦ ἐπισκόπου τῆς Avila Πρισκιλλιανοῦ, ὁ ὁποῖος

κατηγορήθηκε για μαγεία και αίρεση. Οί φόβοι για «Πρισκιλλιανισμό» παρέμεναν στη νότια Γαλατία μέχρι τον 5ο αιώνα. Καθώς ο Πρισκιλλιανός ήταν γνωστός για την άκραία νηστεία του, ο Σουλπίκιος προώθησε τη μέτρια νηστεία για να διακρίνει το μοναστικό κίνημα του Μαρτίνου της Tours, στο οποίο συμμετείχε ο Σουλπίκιος, από αυτό του Πρισκιλλιανού. Ωστόσο, η μετριοπαθής θέση του Σουλπικίου απέναντι στη νηστεία έρχόταν σε αντίθεση με την άκραία νηστεία που αναφερόταν στις ζωές των Αιγυπτίων μοναχών που υποστηριζόταν από τον Ίερώνυμο. Παρ' όλα αυτά, ο Σουλπίκιος έπρεπε να υποστηρίξει την ορθοδοξία των Αιγυπτίων μοναχών, τα παραδείγματα των οποίων χρησιμοποιούσε για να επικρίνει τον γαλατικό κληρο, και του Ίερωνύμου, οι θέσεις του οποίου σχετικά με την σεξουαλικότητα στην άσκητική πρακτική ευθυγραμμίζονταν με αυτές του Σουλπικίου. Έπομένως, για να αποφύγει την άμεση κριτική της αιγυπτιακής μοναστικής πρακτικής και του Ίερωνύμου, ο Σουλπίκιος στράφηκε στο αυτοσαρκαστικό έθνογραφικό μοτίβο των Γαλατών, οι οποίοι ήταν επιρρεπείς στη λαιμαργία, η τουλάχιστον δεν μπορούσαν να νηστέψουν τόσο αυστηρά όσο οι άνθρωποι από άλλα μέρη. Αυτό το χιουμοριστικό θέμα επέτρεψε στον Σουλπίκιο να αποστασιοποιηθεί άμέσως την άσκητική του πρακτική από εκείνη του Πρισκιλλιανού στο τοπικό του πλαίσιο και να επιβεβαιώσει την ορθοδοξία του Ίερωνύμου και των άλλων ανατολικών μοναχών. Ως εκ τούτου, η διακριτική πίεση του Σουλπικίου για μετριοπαθείς πρακτικές νηστείας στους Διαλόγους του συγκαταλέγεται μεταξύ των πρώτων εκκλήσεων για άσκητική μετριοπάθεια που προέρχονται από ένα άσκητικό κίνημα στη Λατινική Δύση.

Ακολούθως δημοσιεύεται το άρθρο της Anne P. Alwis, με θέμα: "Exemplary Ascetics: Ethical Instruction in Theodoret of Cyrrhus's *Religious History*" [σσ. 431-458], στο οποίο επανεξετάζεται η *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Θεοδώρητου Κύρου, με σκοπό να δείξει ότι ο Σύρος επίσκοπος εμπλέκει το άκροατήριό του σε μία διαδικασία στοχαστικής μιμήσεως, παρουσιάζοντας ρητορικά τους άσκητές που περιγράφει ως πρότυπα. Με αυτόν τον τρόπο, οι απεικονίσεις του Θεοδώρητου λειτουργούν ως ήθικες ιστορίες. Η σ. υπογραμμίζει την πολιτιστική τους αξία και τονίζει τη διδακτική τους λειτουργία, δείχνοντας πώς ο επίσκοπος προσκαλεί τους αναγνώστες του να στοχασθούν ως προς τις πολύπλοκες επιλογές ζωής που κάνουν οι άσκητές. Αυτό ωθεί το άκροατήριό του να επανεξετάσει τις ιδέες του για την αγιότητα και την ατομικότητα. Η έμφαση του Θεοδώρητου στην κριτική θα μπορούσε να έρμηνευθεί ως μέρος της πρακτικής του να γράφει συλλογές με διδακτικό σκοπό. Θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί ως έκκληση για προσεκτική σκέψη σε μία εποχή σημαντικών δογματικών αντιπαραθέσεων, στην οποία ο ίδιος διαδραμάτισε βασικό ρόλο στο δίκτυο της Άντιοχείας. Ο όρος Άντιοχεία επινοήθηκε από τον Adam Schor όταν περιέγραφε τα κοινωνικά δίκτυα που δημιουργήθηκαν μεταξύ των Σύρων επισκόπων και των λαϊκών πολιτικών ήγετων. Τελικώς, το άρθρο δείχνει ότι, προωθώντας τη γλώσσα του παραδείγματος στο κείμενό του, το οποίο εστιάζει εν μέρει στην ανάμνηση, ο Θεοδώρητος εκπληρώνει την επιθυμία που εκφράζει στον Πρόλόγό του: να γίνει η *Εκκλησιαστική Ιστορία* μέρος της πολιτιστικής μνήμης.

Τὸ τεύχος ὀλοκληρώνεται μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Catalin-Stefan Popa, ποῦ διερευνᾷ ὀπτικὰς γύρω ἀπὸ τὴν Οὐράνια Ἱερουσαλήμ καὶ φέρει τὸν τίτλο: “The Heavenly Jerusalem and the Monk in Syriac Ascetic Literature” [σσ. 459-487]. Σὲ αὐτὸ ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ συριακὴ λογοτεχνία, ἰδιαίτερα τὰ μοναστικά κείμενα, συχνὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἔνταση μεταξὺ τῆς Γήινης καὶ τῆς Οὐράνιας Ἱερουσαλήμ, μὲ τὴν τελευταία νὰ ἀντιπροσωπεύει τὸν τελικὸ στόχο. Ἡ «Οὐράνια Ἱερουσαλήμ» θεωρεῖται ὡς ὁ τελικὸς προορισμὸς τῶν δικαίων καὶ τὸ βασίλειο στὸ ὁποῖο ἡ Θεία χαρὰ πραγματοποιῶνται πλήρως. Ἀντανακλᾷ τὴν ἐπιθυμία τῶν χριστιανῶν νὰ γίνουν δεκτοὶ σὲ αὐτὸ τὸ θεϊκὸ βασίλειο μετὰ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὴ φυσικὴ ζωὴ στὴν πνευματικὴ ὑπαρξή, στὴ μετὰ θάνατον ζωὴ. Οἱ Σύριοι μοναστικοὶ συγγραφεῖς ἐνθαρρύνουν τοὺς χριστιανοὺς νὰ βιώσουν μίαν πρόγευση τῆς Οὐράνιας Ἱερουσαλήμ ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὴ τὴ ζωὴ μέσω πρακτικῶν, ὅπως ὁ διαλογισμὸς καὶ ἡ προσευχή. Ἐδῶ ἐξετάζονται πῶς αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς ἀπεικόνισαν αὐτὴ τὴ μυστικιστικὴ κατοικία καὶ ἂν αὐτὴ γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς μίαν προσωρινὴν πνευματικὴ πόλη προσβάσιμη στοὺς μοναχοὺς ἢ ὡς ἡ αἰώνια Οὐράνια Πόλη, ὁ τελικὸς τόπος ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν μετὰ τὸν θάνατο καὶ τὴν κρίση. Ἐπιπλέον, διερευνᾶται πῶς οἱ ἀσκητικὲς πρακτικὲς, ὁ διαλογισμὸς, ἡ νηστεία, ἡ προσευχὴ καὶ οἱ μυστικιστικὲς ἐμπειρίες σὲ αὐτὸν τὸν κόσμο μποροῦν νὰ προσφέρουν μίαν γεύση ἀπὸ τὴν Οὐράνια Ἱερουσαλήμ, ἐνῶ ἐξετάζεται καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ ἑαυτοῦ σὲ αὐτὴ τὴ μεταμορφωτικὴ διαδικασία.

Τέλος, τὸ τεύχος ὀλοκληρώνεται μὲ τις καθιερωμένες βιβλιοκρισίες σὲ προσφάτως δημοσιευμένες μονογραφίες ποῦ ἀφοροῦν τὴν πρῶμην χριστιανικὴ γραμματεία καὶ συγκεκριμένα: α) τῆς Amelia R. Brown γιὰ τὸ βιβλίον τῆς Arabella Cortese, *Cilicia as Sacred Landscape in Late Antiquity: A Journey on the Trail of Apostles, Martyrs and Local Saints*, Reichert Verlag, 2022 [σσ. 489-491], β) τοῦ Dennis Trout γιὰ τὸ βιβλίον τῶν Joshua Hartman and Helen Kaufmann (eds.), *A Late Antique Poetics? The Jeweled Style Revisited*, Bloomsbury, 2023 [σσ. 491-493], γ) τῶν Katherine D. Beydler καὶ Sarah E. Bond γιὰ τὸ βιβλίον τῶν Kristi Upson-Saia, Heidi Marx, and Jared Secord, *Medicine, Health, and Healing in the Ancient Mediterranean 500 BCE-600 CE: A Sourcebook*, University of California Press, 2023 [σσ. 493-496], δ) τοῦ Alberto Ferreiro γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Diego Piaz Augusto, *Priscillian: The Life and Death of a Christian Dissenter in Late Antiquity*, transl. by Jon Brokenbrow in collaboration with Harry D. Godfrey and Patricia A. Argüelles Álvarez, Gorgias Press, 2024 [σσ. 497-498], ε) τοῦ Andrew S. Jacobs γιὰ τὸ βιβλίον τῆς Paula Fredriksen, *Ancient Christianities: The First Five Hundred Years*, Princeton University Press, 2024 [σσ. 499-501], στ) τοῦ Josef Lössl γιὰ τὸ βιβλίον τῶν Peter Lampe and Heidrun E. Mader (eds.), “*Montanism in the Roman World: The New Prophecy Movement from Historical, Sociological, and Ecclesiological Perspectives: Festschrift for William Tabbernee on the Occasion of his 80th Birthday*,” [Novum Testamentum et Orbis Antiquus / Studien zur Umwelt des Neuen Testaments 132], Vandenhoeck & Ruprecht, 2024 [σσ. 501-503], ζ) τῆς Caroline Johnson Hodge γιὰ τὸ βιβλίον τῆς Blake Leyerle, *Christians at Home: John Chrysostom and Domestic Rituals in Fourth Century Antioch*, [Inventing Christianity], Pennsylvania State University Press, 2024 [σσ. 503-505], η) τοῦ Justin J. Lee γιὰ τὸ βιβλίον τῆς Sofia Puchkova, *Re-envisioning Theodore: Theodore of Mopsuestia’s Biblical Exegesis in*

His Catechetical Homilies, [Supplements to Vigiliae Christianae 185], Brill, 2024 [σσ. 505-507], θ) του Stephen J. Shoemaker για τὸ βιβλίο τοῦ Theodore Syncellus, *The Homilies: “On the Robe” and “On the Siege”*, transl. Michael Whitby, [Translated Texts for Historians 86], Liverpool University Press, 2024 [σσ. 507-509].

Carthaginensia, τόμ. XLI, τεῦχ. 80 (2025)

Τὸ δεύτερο τεῦχος τῆς ἑξαμηνιαίας περιοδικῆς ἀνασκόπησης μελετῶν καὶ ἐρευνῶν τοῦ Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Μούρθια Ο.Φ.Μ., ἐνὸς κέντρου ποῦ ὑπάγεται στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ποντιφικοῦ Πανεπιστημίου Antonianum (Ρώμη), γιὰ τὸ 2025 ἀνοίγει μὲ τὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο “Presentación del monográfico: Cuidar la Creación: 800 años del Cántico de las criaturas. Cuidar, servir, amar. El legado de una experiencia vital” [σσ. 549-553]. Σὲ αὐτό, ὅπως σημειώνει ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ Bernardo Pérez Andreo, τὸ *Cántico de las criaturas* τοῦ Φραγκίσκου τῆς Ἀσίζης, ὀκτῶ αἰῶνες μετὰ τὴ σύνθεσή του, δὲν ἔχει χάσει τίποτε ἀπὸ τὴ θεολογικὴ του δύναμη ἢ τὴν ἀνατρεπτικὴ του ἰσχύ. Σὲ μία ἐποχὴ ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς γῆς, τὴν τεχνολογικὴ ἀπανθρωποποίηση καὶ τὴν πνευματικὴ ἀπογοήτευση, ἢ φωνὴ τοῦ φτωχοῦ τῆς Ἀσίζης ἀντηχεῖ μὲ ἀνανεωμένη σαφήνεια καὶ καθαρότητα: νὰ ἀγαπᾶς τὸν κόσμον σημαίνει νὰ τὸν φροντίζεις, καὶ νὰ τὸν φροντίζεις σημαίνει νὰ τὸν ὑπηρετεῖς καὶ ὄχι νὰ τὸν καταδυναστεύεις. Αὐτὸ τὸ τραγοῦδι δὲν πηγάει ἀπὸ τὴν ἄνεση τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀπὸ μιὰ αἰσθητικὴ ἐνατένιση. Προέρχεται ἀπὸ τὸν πόνο, ἀπὸ τὴν ἀσθένεια, ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη πηγάει ἀπὸ τὴν πληγωμένη σάρκα ἐνὸς ἀνθρώπου ποῦ συμφιλώθηκε μὲ τὸ σύνολο τῆς δημιουργίας. Ὑπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοια, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα θρησκευτικὸ ποίημα, ἀλλὰ μιὰ ριζοσπαστικὴ θεολογικὴ διακήρυξη: ὅλα ὅσα ὑπάρχουν εἶναι ἄξια ἀγάπης καὶ μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν πραγματικὰ μόνον μὲσφ τῆς λογικῆς φροντίδας.

Τὸ πρῶτο κατὰ σειρὰν ἄρθρο τοῦ τεύχους εἶναι τοῦ Bernardo Molina Parra, μὲ τίτλο: “El Universo en alabanza: estilo, estructura y espiritualidad del *Cántico de las Criaturas*” [σσ. 555-582]. Σὲ αὐτὸ ὁ σ. ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴ θέση ὅτι τὸ *Canticle of the Creatures*, ποῦ συνέθεσε ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσίζης, ὑπερβαίνει τὴν ἀπλὴ ποίηση καὶ γίνεταί μιὰ συμφωνία στὴν ὁποία ὅλη ἡ δημιουργία ἐνώνεταί γιὰ νὰ ὑμνήσει τὸν Δημιουργό. Σὲ αὐτὴν τὴ μελέτη ἐξετάζονται οἱ πηγὲς τοῦ ἄσματος, τόσο οἱ βιβλικὲς ὅσο καὶ οἱ λειτουργικὲς. Ἐξετάζεται ἐπίσης τὸ εἶδος, ἢ λογοτεχνικὴ δομὴ καὶ τὸ περιεχόμενό του, ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐξέλιξή του ἀπὸ τὴ δοξολογία τοῦ Θεοῦ ἕως τὴν τελικὴ συμφιλίωση τῆς ἀνθρωπότητας μὲ τὸν θάνατο. Ἐπιπλέον, τονίζεται ἡ δυναμικὴ τῆς ἀποκατάστασης ποῦ εἶναι ἐγγενὴς στὸν ὕμνο, ἢ ἐνσωμάτωση τῆς παγκόσμιας ἀδελφότητος καὶ οἱ ρίζες τῆς πασχάλιας πνευματικότητος. Στὸ σύνολό του τὸ *Canticle of the Creatures* ἀντιπροσωπεύει μιὰ λυτρωτικὴ θέαση τοῦ κόσμου, μιὰ μαρτυρία τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ μιὰ προφητικὴ ἠχώ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη τοῦ Carlos Esteban Salto Solá μὲ θέμα: “«Ioculatores Domini». El *Cántico de las criaturas* o el arte de transformar la vida en un canto” [σσ. 583-600], ποῦ παρουσιάζει τὴ σχέση μεταξὺ τοῦ *Canticle of the*

Creatures και της Έκατονταετηρίδος που εορτάζει η Φραγκισκανική Οικογένεια από το 2023, ή όποια ανακαλεί μία σειρά γεγονότων που σημάδεψαν τα τελευταία χρόνια της ζωής του Φραγκίσκου της Ασίζης, εξηγώντας πώς αυτά τα γεγονότα μετατράπηκαν σε έναν ύμνο δοξολογίας που πηγάζει από την γεμάτη αγάπη καρδιά του Φραγκίσκου, ύψώνεται προς τον Θεό και αγαλιάζει αδελφικά όλα τα πλάσματα. Ακολούθως, η έρευνα επικεντρώνεται στο κείμενο του Άσματος μέσω μιας διαρθρωμένης ανάλυσης των ρημάτων σταματώ, συλλογίζομαι και φροντίζω, τα όποια εκφράζουν την πορεία που πρέπει να ακολουθήσει όποιος δέχεται την πρόσκληση του Αγίου της Ασίζης να γίνει αληθινός *ioculator Dei*.

Το επόμενο άρθρο είναι του Lorenzo Raniero υπό τον τίτλο: “Il Canticum delle creature. Un inno alla pace cosmica” [σσ. 601-617], στο όποιο ο σ. αποσκοπεί να παρουσιάσει το *Canticum of the creatures* του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης από την οπτική γωνία της ειρήνης και της παγκόσμιας συμφιλίωσης. Σημείο εκκίνησης είναι η ποιητική και λυρική δομή του ίδιου του Άσματος, μία λογοτεχνική και μουσική μορφή ιδιαίτερα κατάλληλη που μπορεί να απεικονίσει την αδελφική σχέση μεταξύ του ανθρώπου και των πλασμάτων και να εκφράσει την οντολογική αξία της ομορφιάς. Για τον Φραγκίσκο, ή ίδια ή μορφή του ύμνου έχει μεγάλη σημασία ως μέσο συμφιλίωσης και ειρήνης. Επιπλέον, ή εμπειρία της πηγής και της προέλευσης από τον Θεό, που αναγνωρίζεται ως Πατέρας, ανοίγει τον δρόμο προς την παγκόσμια αδελφότητα όλων των πλασμάτων και την αδελφική αλληλεγγύη μεταξύ τους. Ο Φραγκίσκος έρχεται να ύμνησει τη συμφιλίωση και την ειρήνη ακόμη και μπροστά στο απόλυτο όριο της ανθρωπίνης υπέρβας, που είναι ο θάνατος, καλωσορίζοντάς τον ως αδελφή που ανοίγει τις πόρτες της αιώνιας ζωής.

Ακολουθεί ή μελέτη του Alessandro Cavicchia, με θέμα: “Il cosmo e lo stupore della responsabilità. Le costanti tra passato, presente e futuro. Apporto biblico alla questione ecologica” [σσ. 619-638], στην όποια ο σ. διερευνά τη δημιουργία, τονίζοντας την αλληλεγγύη της ανθρωπότητας προς αυτήν, όπως αντανακλάται σε θεμελιώδεις περικοπές, όπως στα χωρία Γεν. 1, 26-28 και 2, 7· 16-17. Αμφισβητεί την έσφαλμένη έρμηνεία της κυριαρχίας ως άδεια για καταστροφή, τονίζοντας αντίθετως ότι ή ήθικη δράση του ανθρώπου επηρεάζει τη δημιουργία, καλώντας την ανθρωπότητα να παραμείνει στη Διαθήκη για την παγκόσμια ευημερία και σωτηρία. Στο Τέταρτο Εδάγγελο επιβεβαιώνεται ή αγάπη του Θεού προς τη δημιουργία μέσω του Λόγου-Σοφίας και της Ένσαρκωσης, που αποκαλύπτουν τη βαθιά ένότητα μεταξύ Δημιουργού και δημιουργίας. Αν και αναγνωρίζει την ένταση με τον ανθρώπινο κόσμο που απορρίπτει την αποκάλυψη του Λόγου, ή σωτηριώδης αποστολή του Χριστού στοχεύει στην αντιμετώπιση της αμαρτίας του κόσμου και στην επίτευξη της καθολικής σωτηρίας. Όμοίως, και ή σκέψη του Παύλου αποκαλύπτει μία λυτρωτική διαδικασία που περιλαμβάνει όλη τη δημιουργία, προτρέποντας τους πιστούς να ζούν με σοφία (*φρονεῖν*) εμπνευσμένη από τον Ίησου Χριστό και το Άγιο Πνεύμα, προσανατολισμένη προς το παγκόσμιο καλό και τη σωτηρία.

Τὸ ἐπόμενο κατὰ σειρὰν ἄρθρο εἶναι τοῦ Jorge Gerardo Morales Arráez, μετὶ τίτλου: “Antropología y cuidado de la creación en el *Cántico de las criaturas* de San Francisco” [σσ. 639-663]. Σὲ αὐτὸ ὁ σ. ξεκινᾷ μετὴν παρατήρηση-σχόλιο ὅτι δεκαευνέα χρόνια ἀφ’ ὅτου ἀπογύμνωσε τὸν ἑαυτό του ἀπὸ ὅλα τὰ ὑπάρχοντά του, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ρούχων του, ποὺ τὰ παρέδωσε στὸν πατέρα του Petro Bernardone μπροστὰ στὸν ἐπίσκοπο τῆς Ἀσίτζης, ὁ Φραγκίσκος συνέθεσε τὸ *Canticle of the Creatures* στῆ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Δαμιανοῦ. Στὸ παρὸν μελέτημα ἐπιχειρεῖται μία σύντομη ἀνάλυση τῆς ἐποχῆς του καὶ μία θεολογικὴ προσέγγιση μετὶ στόχο νὰ ἀνακαλύψουμε τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὸ βάθος τόσο τοῦ *Canticle of the Creatures* ὅσο καὶ τοῦ συγγραφέα, τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσίτζης, μετὶ τρόπο ποὺ συμβάλλει στὸ νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὶς ἀλλαγές τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ζοῦμε μετὶ τῆ βαθιὰ ἀγάπη τοῦ Ἁγίου γιὰ τὸν Θεό, γιὰ ὅλη τὴ δημιουργία καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ποὺ εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ κατοικία καὶ τὸ σπίτι του, καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μαζί μετὰ τὰ πλάσματα, τὰ ἀδέλφια του.

Ἀκολούθως δημοσιεύεται ἓνα κείμενο ποῦ, ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὸ ἔργο τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου διερευνᾷ τὴ σχέση του μετὴν ὀλοκληρωμένη οἰκολογία, αὐτὸ τῶν Simone Rosati καὶ Rosa Scalise, μετὶ θέμα: “Cura del Creato ed educazione integrale dei giovani nelle scuole superiori. Una proposta metodologica alla luce dell’ecologia integrale e della sostenibilità” [σσ. 665-698]. Σὲ αὐτὸ οἱ σ. ἀντιλαμβάνονται ὅτι ὁ πυρήνας τοῦ ἔργου ἔγκειται στὴν πρόταση ἑνὸς ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος γιὰ τὴν ὀλοκληρωμένη οἰκολογία καὶ τὴ βιωσιμότητα, τὸ ὁποῖο μὲσω μιᾶς ὀλοκληρωμένης καὶ καινοτόμου προσέγγισης προετοιμάζει τοὺς μαθητὲς τῶν γυμνασίων νὰ ἀντιμετωπίσουν σύνθετες προκλήσεις καὶ νὰ συμβάλουν ἐνεργῶς στὴν οἰκοδόμησι μιᾶς βιώσιμης κοινωνίας. Ὁ κεντρικὸς ἄξονας ὀλόκληρου τοῦ προγράμματος εἶναι οἱ ἀξίες καὶ οἱ ἠθικὲς ἀρχές τῆς ὀλοκληρωμένης οἰκολογίας καὶ τῆς βιωσιμότητας – ἀρχές ποὺ ἀποτελοῦν τὸν σκελετὸ τοῦ προγράμματος καὶ ἐνσωματώνονται σὲ ἓνα εἰδικὰ δομημένο ἐκπαιδευτικὸ μοντέλο ποὺ ἐπιτρέπει στοὺς μαθητὲς νὰ ἀναπτύξουν τὴ συναισθηματικὴ νοημοσύνη καὶ νὰ ἀποκτήσουν μία συγκεκριμένη οἰκολογικὴ ἱκανότητα: τὴν ἐνσυναίσθηση καὶ τὴν ἀλλαγὴ προοπτικῆς, ποὺ τοὺς βοηθᾷ νὰ ἀναπτύξουν τὴν αὐτογνωσία καὶ τὴν ἐπίγνωση τῶν ἄλλων, τὶς οἰκολογικὲς ἀρετὲς καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν κοινὸ μας πλανήτη.

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ τεύχους μεταβαίνουμε στὴν παύλεια σκέψη, μὲσα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς María Nely Vásquez Pérez, ὑπὸ τὸν τίτλο: “Teología paulina de la creación y ética del cuidado. Un diálogo actual y necesario” [σσ. 669-720]. Σὲ αὐτὴν ἡ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ παύλεια θεολογία τῆς δημιουργίας, ὄντας βαθιὰ ριζωμένη στὴ βιβλικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου ὡς ἐνὸς καλοῦ καὶ τακτοποιημένου ἔργου τοῦ Θεοῦ, ἀποκτᾷ νέα σημασία ὅταν ἀναλύεται ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς ἠθικῆς φροντίδας. Αὐτὴ ἡ ἠθικὴ προσέγγιση, ποὺ δίνει προτεραιότητα στὴν ἀλληλεξάρτηση, τὴν ἐνσυναίσθηση καὶ τὴν ἀμοιβαία εὐθύνη, προσφέρει σημαντικὰ ἐργαλεῖα γιὰ τὴν ἐπανερμηνεία τῶν παύλειων γραπτῶν σὲ ἓνα σύγχρονο πλαίσιο. Πιὸ συγκεκριμένα, σὲ ἓναν κόσμον ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ περιβαλλοντικὲς κρίσεις, κοινωνικὲς ἀνισότητες

καὶ κατακερματισμὸ τῶν σχέσεων, ἡ παύλεια ὀπτική τῆς δημιουργίας ὡς καλῆς ἀλλὰ ὑποκείμενης στὴ διαφθορὰ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ προορισμένης γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ λύτρωση, βρίσκει στὴν ἠθική τῆς φροντίδας μία προοπτική ποὺ προάγει ἀποκαταστατικές καὶ μετασχηματιστικές ἐνέργειες καὶ εὐθυγραμμίζεται μὲ τὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς Δημιουργίας.

Ἐπεται τὸ ἄρθρο τοῦ Miguel Álvarez Barredo, μὲ θέμα: “La Murmuración contra Dios en la travesía del desierto. Un perfil redaccional en el Libro de los Números” [σσ. 721-766], στὸ ὁποῖο ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι οἱ ψίθυροι καὶ οἱ ἐξεγέρσεις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιπλάνησης στὴν ἔρημο ἀποτελοῦν ἓνα σενάριο γιὰ μία εὐρύτερη κατανόηση τῆς θεολογίας τοῦ βιβλίου τῶν *Ἀριθμῶν*. Στὸν ρυθμὸ τῶν ἀφηγήσεων παρατηροῦμε πῶς ὁ λαὸς καθαρίζει τὴ συνείδησή του ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν κοινωνία τῶν λαῶν ποὺ τὸν περιβάλλουν. Σὲ αὐτὴν τὴ μοναχική διαδρομὴ τῆς ἐρήμου, ὁ Θεὸς ὑποβάλλει τὸν λαὸ σὲ πειρασμοὺς γιὰ νὰ καθαρῆσει τὴν πίστη του. Αὐτὴ ἡ θεολογικὴ πτυχή ἀντιμετωπίζεται σταδιακὰ στὸν κύκλο τῶν ἐξεγέρσεων (*Αριθ.* 11-21) καὶ ταυτόχρονα εὐνοεῖ τὴ δομικὴ διάσταση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Ἡ ἐπόμενη κατὰ σειρὰν μελέτη εἶναι τοῦ Martín Carbajo Núñez, μὲ τίτλο: “Artificial Intelligence: Possibilities and challenges. Franciscan humanism of fraternity” [σσ. 767-788], στὴν ὁποία ὁ σ. παρουσιάζει μερικές ἀπὸ τίς «συναρπαστικές εὐκαιρίες καὶ τοὺς σοβαροὺς κινδύνους» τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς πρόσφατης διδασκαλίας τοῦ Πάπα Φραγκίσκου. Αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλο ἔργο, καθὼς ὁ ὅρος *Τεχνητὴ Νοημοσύνη* ἀναφέρεται σὲ ἓναν «γαλαξία διαφορετικῶν πραγματικοτήτων» καὶ δὲν ὑπάρχει ἓνας ἐνιαῖος ὀρισμὸς γι’ αὐτόν. Πρόσφατα ὑπῆρξε ἓνα ποιοτικὸ ἄλμα μὲ τὴ γενετικὴ Τ.Ν. (α’ μέρος τοῦ ἄρθρου). Οἱ προκλήσεις τῆς πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν σὲ νομοθετικὸ καὶ ἠθικὸ ἐπίπεδο (β’ μέρος τοῦ ἄρθρου), τὴν ἴδια στιγμή ποὺ ὁ Πάπας προτρέπει τὴν υἱοθέτηση ἑνὸς ἀνθρωπισμοῦ ἀδελφωσύνης ἐμπνευσμένου ἀπὸ τὸν Φραγκίσκο τῆς Ἀσίζης (γ’ μέρος τοῦ ἄρθρου).

Ἐν συνεχείᾳ, στὴ στάση τῆς θεολογίας ἀπέναντι στὰ ζῶα ἀναφέρεται τὸ κείμενο τοῦ Rafael Amo Usanos, μὲ θέμα: “Ética animal y Teología: A propósito de un escrito de Tito Brandsma” [σσ. 789-812]. Σὲ αὐτὸ ὁ σ. σημειώνει ὅτι τὸ 1936 ὁ Titus Brandsma δημοσίευσε ἓνα ἄρθρο στὸ ὁποῖο ὑποστήριξε τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ θέματος τῆς προστασίας τῶν ζώων στὸ ἀκαδημαϊκὸ πρόγραμμα σπουδῶν. Τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο γράφτηκε, προσφέρει τίς παραδοσιακὰς ἀρχὲς τῆς Καθολικῆς θέσεως σχετικὰ μὲ τὸ καθεστῶς τῶν ζώων, σὲ διάλογο μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ Γ’ Ράιχ. Σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο, τὸ κείμενο τοῦ Brandsma μελετᾶται ἐντὸς τοῦ πλαισίου του, στὶς πηγές του καὶ στὸ περιεχόμενό του, καὶ ἐξάγονται οἱ βασικὲς ἀρχὲς ποὺ χρησιμοποίησε ὁ θεολόγος γιὰ νὰ ἐμπλουτισθεῖ στὴ συνέχεια μὲ τίς προτάσεις τῆς σύγχρονης θεολογίας ἐναντι τῶν ζώων.

Ἀκολούθως δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο τῆς Antonina Maria Wozna, μὲ τίτλο: “Challenges of justice and proposals from ecotheology. European feminist perspectives” [σσ. 813-831]. Σὲ αὐτὸ ἡ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ θεολογία ἔχει ὡς στόχο νὰ ὑπηρετεῖ

τήν ανθρωπότητα και ή πολιτική της προκατάληψη είναι αναμφισβήτητη, όπως σημειώνει και ή Catherine Keller στο βιβλίο της *Political Theology in Earth* (2018). Η φεμινιστική θεολογική σκέψη, με τή σειρά της, αναζητεί ανθρωπιστικές συμμαχίες πέρα από τή θρησκευτική σφαίρα για να εκπληρώσει τή διατομεακή και διεπιστημονική αποστολή της, στοχεύοντας –έδω και καιρό– στή γυναικολογία/οικολογία (Mary Daly, 1978) και στο να είναι «Πράσινη Θεολογία», όπως προτείνει ή Trees van Montfoort (2019) ή *οίκοφεμινισμός*, σύμφωνα με τήν έπιμονή της Alicia Puleo (2011). Οί τρέχουσες προκλήσεις περιλαμβάνουν: έξτρεμιστικούς έθνικισμούς που θολώνουν τή φεμινιστική πολιτική εικόνα: τή διασπορά του φεμινιστικού κινήματος: τή επανεξέταση μοντέλων φροντίδας: τις παγκόσμιες/τοπικές κοινωνικές γυναικολογικές/οικολογικές πρακτικές. Τα κύρια άποτελέσματα που προέκυψαν από τήν ανάλυση των προβληματισμών υποδεικνύουν τήν ανάγκη: πρώτον, να ανακτηθούν οί μυστικιστικές καταβολές της οικολογικής έμπνευσης στή θεολογική παράδοση: δεύτερον, να επανεξεταστεί ή κατηγορία της φροντίδας και της βιοφιλίας και τρίτον, να αναζητηθούν μέσα για μία βιώσιμη δημοκρατία, να βρεθούν γλώσσες ικανές να μεταδώσουν τή θεολογική σκέψη και να προσφερθούν πρακτικές ένός κοινωνικά σχετικού οίκο-θεολογικού μοντέλου σε συμμαχία με άλλες σχετικές πλατφόρμες και κινήματα.

Το τεύχος ολοκληρώνεται με τή μελέτη του Miguel Ramón Viguri Axpe, με θέμα: “Una Creación eco-sistémica: Diálogo entre física cuántica, filosofía de la naturaleza y teología de la creación” [σσ. 833-856], στην οποία ό σ. διευκρινίζει ότι ό διάλογος μεταξύ της κβαντικής φυσικής και της θεολογίας της Δημιουργίας λαμβάνει χώρα σε ένα διεπιστημονικό φιλοσοφικό πεδίο που επιδιώκει να άπαντήσει σε θεμελιώδη έρωτήματα σχετικά με τήν άπόλυτη φύση της πραγματικότητας, τή θεία δράση στον κόσμο και τον ρόλο της ανθρωπότητας σε έναν συνεχώς εξέλισσόμενο σύμπαν. Καθ’ όλη τή διάρκεια του 20ού αί., οί έπιστημονικές εξέλιξεις άμφισβήτησαν τις παραδοσιακές αντίλήψεις για το σύμπαν, δημιουργώντας τόσο έντάσεις όσο και εύκαιρίες για διάλογο μεταξύ της έπιστήμης και της θρησκείας. Σε αυτό το πλαίσιο, ή κβαντική φυσική άναδεικνύεται ως ένας βασικός τομέας, προσφέροντας μία περιγραφή της πραγματικότητας που φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τις βασικές διαισθήσεις των κλασικών φιλοσοφικών παραδόσεων, προωθώντας τή σκέψη μέσω έναλλακτικών μοντέλων: συστημικών και οίκοσυστημικών. Έξετάζεται ό τρόπος με τον όποιον όρισμένες φιλοσοφικές έρμηνείες της κβαντικής φυσικής έχουν έπηρεάσει τή σύγχρονη θεολογία της Δημιουργίας, άναδεικνύοντας τις συνεισφορές σχετικών στοχαστών και τις άπόψεις τους.

Τέλος, το τεύχος κλείνει με τήν καθιερωμένη στήλη «Βιβλιογραφικές Άνασκοπήσεις», που περιλαμβάνει βιβλιοκρισίες σχετικά με τις Βιβλικές, Θεολογικές και Φιλοσοφικές σπουδές αλλά και έργων ποικίλου ένδιαφέροντος [σσ. 857-886] και τον κατάλογο των βιβλίων που έστάλησαν στο περιοδικό [σσ. 887-888].

Έλευθέριος Περωτής